

УДК 336 : 631.95 : 633.8

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ЛІКАРСЬКОГО РОСЛИННИЦТВА В УКРАЇНІ

Ю.А. Никитюк

*кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник
заступник директора з науково-дослідної мережі і виробничої діяльності*

Ю.О. Сологуб
аспірант

Інститут агроекології і природокористування НААН

Досліджено фінансово-економічні передумови розвитку ринку екологічно-безпечної продукції з лікарської рослинної сировини та обґрунтовано необхідність розвитку цього сектора в Україні. Визначено чинники, які формують економічну ефективність органічного виробництва лікарської продукції. Запропоновано шляхи економічного стимулювання та підтримки розвитку органічного лікарського рослинництва.

Ключові слова: *органічне лікарське рослинництво, перехідний період, державна підтримка, інвестування, сертифікація, ринкова інфраструктура, ринок лікарської рослинної сировини.*

Україна є аграрною державою. Аграрний сектор її економіки забезпечує продовольчу незалежність і безпеку країни, формуючи при цьому 17% ВВП та близько 60% фонду споживання населення. Проте за останні десятиріччя в Україні спостерігається катастрофічне руйнування сільгоспугідь та зниження родючості ґрунтів. Перехід до органічного виробництва відкриває для українських аграріїв новий, високорентабельний і постійно зростаючий ринок збуту отриманої продукції, зокрема з лікарської рослинної сировини. Органічне лікарське рослинництво — це новий щабель ефективного виробництва екологічно безпечної оздоровчої продукції. Таким чином, органічне виробництво являє собою стратегічну практику формування чистого виробництва, насамперед — для фармацевтичної, парфумерно-косметичної, харчової та інших видів промисловості, що забезпечить розвиток сільських територій та економічне зростання регіонів.

Україна має потенціал для виробництва органічної лікарської продукції, реалізації її на експорт та внутрішнього споживання. Проте відсутність національної системи сертифікації та відповідної ринкової інфраструктури стримують розвиток пропозиції такої продукції з боку вітчизняних виробників. Тому саме задоволення попиту на органічні товари продовжує бути одним зі стратегічних напрямів розвитку господарства в більшості європейських країн.

Дослідженню стану, проблем та перспектив розвитку лікарського рослинництва, в тому числі за технологіями органічного виробництва, присвячені наукові праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як О.А. Джусов, І.Н. До-

рошкевич, Т.В. Мірзоева, А.Д. Прокоф'єва, О.І. Тихонов, А.О. Фризоренко та ін. Організаційні та соціально-економічні аспекти органічного рослинництва досліджували А.В. Вдовиченко, Н.В. Зіновчук, В.В. Кипоренко, П.М. Скрипчук, Ю.О. Тараріко, О.І. Шкуратов, В.А. Чудовська та інші науковці. Проте в їхніх працях не визначено основних економічних чинників, які впливають на розвиток та подальші перспективи розвитку органічного виробництва лікарської сировини. Недостатньо приділено уваги виробництву органічної лікарської рослинної сировини в Україні та дослідженню основних економічних засад і особливостей розвитку цієї галузі в нашій державі.

Тому ми поставили за мету визначити основні економічні передумови розвитку ринку лікарської рослинної сировини в Україні, проаналізувати проблеми та переваги переходу його на органічне виробництво, а також — знайти шляхи удосконалення державного стимулювання та цільових програм фінансової підтримки органічного виробництва лікарської рослинної сировини. Для досягнення поставленої мети слід виділити основні економічні чинники розвитку органічного лікарського рослинництва, різні напрями державної допомоги і відповідні шляхи її впровадження; проаналізувати рівень фінансового забезпечення впровадження органічного виробництва лікарської сировини та роль цільових програм.

Виробництво органічної сертифікованої продукції з орієнтацією на експорт розпочалося в Україні в 1990-х роках завдяки попиту на «здорову» продукцію на міжнародному ринку. На жаль, на сьогодні в країні виробництво орга-

нічної лікарської рослинної сировини, яке передусім впроваджується малими та середніми приватними підприємствами, не є пріоритетним для країни через державну політику сприяння великому бізнесу. Ситуація на світових ринках свідчить про зростаючу зацікавленість споживачів в екологічно безпечній продукції з лікарської рослинної сировини. Тому саме задоволення попиту на продукцію органічного лікарського рослинництва є одним зі стратегічних напрямів розвитку органічних господарств у більшості європейських країн.

Оскільки внутрішній ринок органічної лікарської рослинної сировини ще достатньо не розвинутий, то до недавнього часу окремі виробники були зорієнтовані на експорт. Зокрема, з України експортується така органічна лікарська рослинна продукція: лікарські трави, зернові, олійні культури, а також ягоди, гриби, горіхи, насіння тощо, які в подальшому піддаються переробленню, обробленню та реалізації [1]. За даними Державної служби статистики України, середньорічний показник експорту лікарських рослин в Україні становить близько 3 тис. т., імпорту — 2 тис. т. продукції. Найвищий рівень експорту був у 2008 р. (рис. 1).

З рис. 1 видно, що останніми роками обсяг експорту перевищує імпорт у 2–3 рази. Це свідчить про збільшення в Україні власної сировинної бази для виробництва продукції з лікарської рослинної сировини. За статистичними даними, структура експорту з України лікарської рослинної сировини в 2015 р. становила: 29,5% — каштану, 18,48 — кори крушини,

13,77 — розторопші плямистої, 4,09 — аїру, 3,88 — алтеї, 3,32 — ехінацеї, 2,26 — ромашки, 2,2 — меліси та 22,43% інших лікарських культур [2].

Зараз у зв'язку зі складною економічною ситуацією в державі, зростанням інфляції збільшується собівартість виробництва продукції з лікарської рослинної сировини, що впливає на її здорожчання, проте неплатоспроможність українського споживача пригнічує розвиток виробників-підприємців. Ціна на аналогічну продукцію за кордоном значно перевищує вартість такої в Україні. Щоб порівняти цінову політику лікарського рослинництва в Україні та за кордоном, проаналізуємо вартість відповідної продукції в Україні, США та країнах ЄС (табл. 1).

Порівнявши ціни за кордоном та в Україні, можна зробити висновок про доцільність розвитку лікарського рослинництва з орієнтацією його не лише на внутрішній ринок, а й на експорт.

Поряд із традиційними технологіями виробництва лікарської рослинної сировини зростає зацікавленість в екологічно безпечній продукції. Оскільки попит від міжнародних покупців (країн ЄС, Швейцарії, США) на продукцію з органічної лікарської сировини зростає, то існує високий потенціал для збільшення обсягів її експорту. Серед потенційних експортно орієнтованих лікарських рослин, станом на 2015 р., в Україні на ринку сертифікованої лікарської органічної продукції зареєстровано такі культури: валеріана лікарська, розторопша пля-

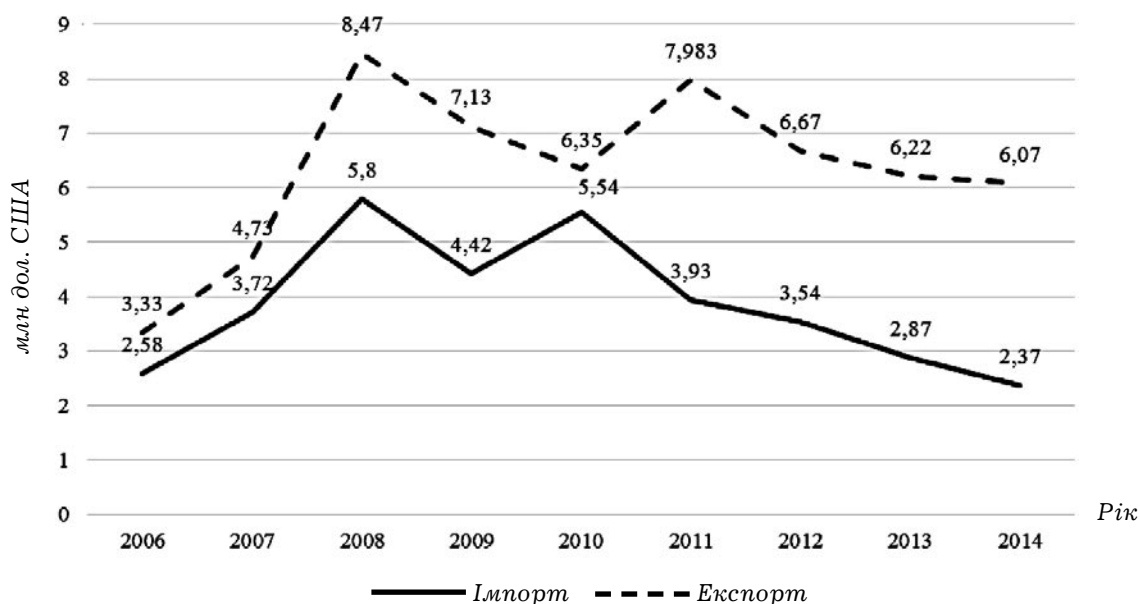

Рис. 1. Динаміка імпорту (експорту) в Україну лікарських рослин в 2006–2014 рр., млн дол. США

Таблиця 1

Ціни на продукцію з лікарської рослинної сировини на українському та закордонному ринках

Українська продукція з лікарської рослинної сировини	Ціна на продукцію, грн	
	Українська	Закордонна
Насіння розторопші, 100 г	11–14	60–78
Насіння розторопші (органічне), 100 г	17–19	90–95
Олія розторопші, 100 мл	20–23	255–265
Екстракт шавлії у капсулах, 30 мл	42–53	310–325
Валеріани настій, 30 мл	40–55	75–80
Квітки нагідок, 50 г	15–19	130
Квітки нагідок (органічні), 50 г	25	180–190
М'ята перцева, листя, 50 г	11–15	104
Ефірна олія м'яти перцевої, 10 мл	30–40	75–88
Ефірна олія м'яти перцевої (органічна), 10 мл	50–63	208

Джерело: авторські дослідження.

Таблиця 2

Ціни на звичайну та органічну лікарську продукцію в Україні

Вид продукції	Ціна на продукцію, грн		Перевищення ціни органічної продукції, разів
	Звичайна	Органічна	
Насіння розторопші, 100 г	12	18	1,5
Олія розторопші, 100 мл	20	65–80	3,5
Насіння льону, 400 г	20–30	78	3,1
Лляна олія, 500 мл	60	110	1,8
Олія виноградних кісточок, 100 мл	45	70	1,5
Насіння конопель, подрібнене, 250 г	10	15–20	1,8
Олія насіння конопель, 250 мл	130	170	1,3
Клітковина зародків кукурудзи, 200 г	12–15	25	2,1
Насіння шавлії, 200 г	65	154	2,4

Джерело: авторські дослідження.

миста, собача кропива, бузина, горобина, чорниця, глід, подорожник, плоди терну, череда, плоди шипшини, ехінацея пурпурова, меліса лікарська, нагідки лікарські, ромашка лікарська, шавлія лікарська, м'ята перцева, шавлія мускатна [3].

Висока рентабельність виробництва органічної продукції підприємств аграрного та продовольчого секторів пояснюється вищими цінами реалізації органічної продукції (табл. 2).

Якщо в країнах ЄС ціна на органічну продукцію більша на 20–30% від звичайної, то в Україні перевищення ціни на окремі види продукції становить до 150%. Це пояснюється рин-

ковим попитом, значними витратами, що має місце при виробництві, сертифікації, доставці до кінцевого споживача, а також досить обмеженим асортиментом вітчизняної органічної продукції [4].

У світі визначені міжнародні (ВООЗ) і європейські документи, які регламентують основні положення належної практики культивування і збирання лікарських рослин (GACP), де зазначено вимоги до екологічно обґрунтованої технології вирощування, правила збирання культивованої та дикорослої лікарської сировини, перероблення, збереження, які гарантують високу якість та безпечність товарної продукції.

Наказом МОЗ України № 118 від 14.02.2013 р. прийнято розроблену дослідною станцією лікарських рослин настанову «Лікарська рослина сировина. Належна практика культивування та збирання», із внесенням змін і доповнень до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 16.02.2009 р. № 95 «Про затвердження документів з питань забезпечення якості лікарських засобів». Ця настанова містить докладні вимоги та рекомендації в специфічній галузі діяльності — культивуванні та збиранні вихідної сировини рослинного походження. Запровадження системи управління якістю при вирощуванні і збиранні лікарських рослин на законодавчому рівні сприяє недопущенню до обігу в Україні неякісної лікарської рослинної сировини, створенню відповідних умов для експорту вітчизняних лікарських засобів рослинного походження і лікарської рослинної сировини [5].

Однак існує низка важливих проблем, які стримують розвиток галузі. Темпи зростання виробництва лікарської рослинної сировини не відповідають запитам споживачів цієї продукції. Труднощі в розвитку виробництва галузі в Україні зумовлено, зокрема, й тим, що, незважаючи на високу прибутковість культивування лікарських рослин, раніше функціонуючі спеціалізовані господарства фактично ліквідовані, немає єдиної системи координації та взаємодії між виробником та споживачем. Відповідно, розвиток ринку лікарських рослин, окрім отримання товарної сировини, надає й інші неринкові ефекти, які створюють додаткові переваги в рамках багатофункціонального сільськогосподарського органічного виробництва [6].

Таким чином, відродження й подальший розвиток вітчизняного ринку лікарських рослин значною мірою залежать від здатності та зацікавленості держави у створенні умов для підвищення привабливості цього виду бізнесу. Вирішення організаційно-економічних проблем ринку лікарської сировини дасть змогу суттєво збільшити обсяги її заготівлі.

Аналіз сучасного стану ринку органічного лікарського рослинництва та процесів, що впливають на його розвиток, дає змогу виділити такі фінансово-економічні чинники впливу на розвиток виробництва органічної лікарської сировини: державне фінансове стимулювання, збитки в перехідний період, інвестування, механізм страхування ризиків під час перехідного періоду, витрати, пов'язані зі здійсненням сертифікації, система кредитування та оподаткування.

Державна політика в сфері інноваційно-інвестиційної діяльності у виробничому секторі є важливим інструментом державного регулювання. При безпосередній участі в цьому вона

спрямовує фінансові ресурси на впровадження інноваційних технологій, що передбачені в Державному бюджеті, чи безпосередньо бере участь в інноваційних проектах у формі надання субсидій, субвенцій та бюджетних позик на основі повернення. Ці економічні умови потрібно забезпечувати: проведенням зваженої державної політики, виходячи з реального стану економічної системи; розробленням механізмів страхування інвестицій; введенням системи податків з диференціюванням ставок та пільг; правилами дотримання діючих актів землевикористання та природокористування; антимонопольними заходами; контролем за дотриманням державних норм і стандартів; регулюванням ставки рефінансування та норми обов'язкових резервів у Національному банку, валютним курсом, митом тощо; експертизою інноваційно-інвестиційних проектів.

Фіскальна політика держави вже давно потребує змін. У розвинутих державах податкові знижки застосовуються досить широко і розглядають їх як «авансові витрати уряду на збільшення активів, які без додатково створених державою механізмів мотивації та стимулів зростають недостатніми темпами, що не забезпечує необхідного ефекту». Прикладом успішного зниження податкових ставок є податкової системи США (дві загальні ставки оподаткування прибутку, з них максимальна знижена з 50 до 34%), Японії (прибутковий податок зменшено із 42–37,5%; для малих і середніх підприємств — з 30 до 28%), Великобританії (максимальна ставка прибуткового податку для корпорацій знижена з 53 до 35%; для приватних осіб — з 35 до 25%) [7]. В Україні існує велика кількість податків і зборів, які включаються в собівартість і в теоретичному аспекті мало впливають на величину прибутку, але зменшують його, а при зростанні ціни роблять вітчизняну продукцію неконкурентоспроможною. Тому потрібні такі заходи гнучкої податкової політики, яка передбачала б довгострокові, однакові й постійні граничні розміри оподаткування товаровиробників незалежно від форм власності, поступове обмеження чи диверсифікацію податку на додану вартість, введення системи мотивації й стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві. Що стосується бюджетних асигнувань на інновації, то слід зазначити, що основною особливістю державної політики має бути концентрація бюджетної підтримки не на всіх пріоритетних напрямках, а на «точка зростання» агропромислового виробництва, в тому числі лікарської рослинної сировини.

Щодо розвитку ринків органічної лікарської продукції, то тут значну роль відіграє

«органічна» гарантійна система, що включає спеціалізовані інспекційні та сертифікаційні органи. Ця система в своїй діяльності використовує як правові норми, що встановлюють обов'язкові вимоги в рамках державного регулювання, так і певні визначені стандарти, які є добровільними угодами — результатом досягнення визначеного консенсусу споживачів і виробників товарів і послуг. Експорт органічної продукції в ЄС передбачає обов'язкову наявність сертифіката, виданого акредитованою в ЄС сертифікаційною установою. В Україні вже є понад 120 «органічних» малих та середніх приватних господарств, проте переважна частина з них сертифікована іноземними сертифікаційними компаніями відповідно до європейських «органічних» стандартів [8; 9]. Українськими учасниками органічного руху, за підтримки Швейцарського агентства зі співробітництва та розвитку (SDC) та Швейцарського державного секретаріату з економічних питань (SECO), створено національний сертифікаційний орган — «Органік Стандарт».

Особливістю органічного виробництва є необхідність пройти перехідний період (період конверсії), упродовж якого потрібно здійснити витрати на сертифікацію господарства, створення спеціальної насінневої бази та запасу дозволених органічних добрив і природних засобів захисту рослин. Саме в цей період існує висока ймовірність отримання збитків. Тому господарства, які розпочали органічне виробництво, потребують державної фінансової підтримки хоча б у формі фінансового стимулювання та страхування ризиків. Оскільки процес сертифікації є високовартісним, то в багатьох європейських країнах, США, Японії на державному рівні стимулюється створення нових суб'єктів органічного сектора та надається підтримка вже існуючим. Одним із інструментів такої підтримки є надання субсидій на сертифікацію. Умови отримання та розмір таких виплат залежать від розроблених програм відповідними органами та рівнем їх компетенції. Зокрема, програмою фінансової підтримки виробників та переробників органічної продукції у США є Програма відшкодування частки витрат на сертифікацію органічної продукції (Organic Certification Cost Share Programs), яка діє на національному рівні за сприяння Міністерства аграрної політики та продовольства України, відповідно до якої після подання заявки замовник може претендувати на відшкодування 75% від сертифікаційних витрат, але не більше ніж 750 дол. на рік. Українські виробники органічної продукції витрати на сертифікацію покривають власним коштом, що спричинено відсутністю відповідних держав-

них програм підтримки та необхідної законодавчої бази.

Зважаючи на курс державної економічної політики України на імпортозаміщення щодо соціально значущих галузей, продуктів і виробів, виробництво вітчизняної продукції рослинного походження та одержання ефірних масел із власної сировини є одним з першочергових завдань.

Для розвитку та сталого функціонування лікарського рослинництва в органічному виробництві внесено відповідні зміни в наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1493 «Про прийняття європейських і міжнародних нормативних документів як національних стандартів України, змін до національних стандартів України та скасування національних стандартів України» від 30 грудня 2014 року. Відповідні зміни відбуваються за Законом «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» та на виконання ст. № 26 і № 124 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Проте необхідно прийняти ще низку нормативно-правових актів, на основі яких мають бути визначені напрями розвитку лікарської галузі в Україні. Тобто перспективи розвитку вітчизняного виробництва значною мірою зумовлено спроможністю й інтересом держави у створенні відповідних умов для підвищення інвестиційної привабливості цього виду бізнесу як для виробників, так і для фінансових структур.

ВИСНОВКИ

Органічне лікарське рослинництво в Україні перебуває на стадії розвитку, з успішною реалізацією якого можна вирішити низку екологічних, соціальних та економічних проблем. Реалізація економічного потенціалу органічного виробництва лікарської сировини зумовлює сталий розвиток фармацевтичної, парфумерно-косметичної, харчової, текстильної галузей та підвищення рівня продовольчої безпеки України, зменшення еколого-економічних збитків навколишньому природному середовищу та ін.

Враховуючи вищезазначені особливості функціонування та розвитку органічного лікарського рослинництва, Україна за своїм потенціалом може бути одним зі світових лідерів з виробництва відповідної продукції. Для цього є всі передумови: оптимальні природно-кліматичні умови, наявність 30–40% світових чорноземів, вигідне геополітичне розташування, потужний людський і науковий ресурс. Залучення до органічного виробництва лікарської рослинної сировини дасть можливість поліпшити соціально-економічний та екологічний

стан в сільській місцевості і, звичайно, великий попит на зовнішньому ринку забезпечить надходження в Україну значних валютних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Обзор рынка лекарственного растительного сырья Украины 2014: [аналитический сборник] / Маркетинговая компания Синергия, 2015. — 37 с.
2. Світова статистика органічного виробництва: [Електронний ресурс] / Офіційний сайт IFOAM. — Режим доступу: <http://www.ifoam.org>.
3. Михайленко О.Г. Розвиток органічного сільськогосподарства в системі євроінтеграційних процесів в Україні / О.Г. Михайленко // *Наук. вісн. Херсон. держ. у-ту.* — 2014. — Вип. 6. — С. 41–45.
4. Концепція розвитку органічного землеробства в Україні до 2020 року / О.І. Шкуратов, О.І. Дребот, В.А. Чудовська та ін. — К.: ТОВ «Екоінвестком», 2014. — 16 с.
5. Никитюк Ю.А. Розвиток зовнішньої торгівлі лікарською рослинною сировиною: еколого-економічні аспекти / Ю.А. Никитюк // *Наук. вісн. Ужгород. нац. у-ту. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* — 2015. — Вип. 4. — С. 63–65.
6. Білоусов Є.Ю. Принципи, напрями та механізми державної підтримки розвитку органічного землеробства в Україні / Є.Ю. Білоусов // *Молодий вчений* — 2015. — № 6. — С. 74–77.
7. Загальна площа органічних сільськогосподарських угідь та кількість органічних господарств в Україні, 2002–2015 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://organic.com.ua>
8. Харченко Т.В. Перспективи розвитку органічного ринку в Україні / Т.В. Харченко // *Економіка АПК.* — 2013. — № 9. — С. 15–16.
9. Чудовська В.А. Еколого-економічний механізм розвитку органічного сільськогосподарства: теорія і практика: [монографія] / В.А. Чудовська, О.І. Шкуратов, В.В. Кипоренко. — К.: ТОВ «ДІА», 2016. — 332 с.

УДК 332.2 : 630.8

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЛІСОВИХ І ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

В.В. Бадзян
здобувач

Інститут агроекології і природокористування НААН

Установлено передумови розвитку лісового господарства України. Визначено роль та місце лісових і земельних ресурсів в економіці країни. Поглиблено основні поняття, пов'язані з лісовими та земельними ресурсами. Запропоновано ввести в юридично-правові документи поняття «земельний фонд», «земля», «землі». Розроблено смислову модель формування і функціонування лісових та земельних ресурсів України.

Ключові слова: лісові ресурси, земельні ресурси, ліс, земля, землі лісгосподарського призначення.

Досі сфера лісового господарства залишається однією з найменш реформованих. Одна з основних причин такого становища — це концентрація реформ у сфері сільськогосподарства, а також складність правового і економічного регулювання використання земель, відведених під потреби лісового господарства. Поряд із виробництвом важливої продукції для населення лісове і сільське господарство об'єднують проблеми активного вилучення земель для громадської та господарської забудови. Власне землі відведені або використані під забудову, є найбільш привабливим джерелом інвестування та розвитку відповідних тери-

торій. Із загостренням дискусії щодо ринку земель сільськогосподарського призначення все активніше під забудову використовують землі лісгосподарського призначення.

Питанням раціонального (збалансованого) використання земельних ресурсів присвячено чимало наукових праць [1, 2]. Зокрема, розглядаються питання ефективного використання земель різних категорій та проблеми їх охорони. Натомість питанням збалансованого використання лісових ресурсів приділено значно менше уваги. При цьому аналізуються переважно загальноекологічні та загальноекономічні проблеми розвитку лісового господар-